

El comte Ponç Hug V i la invasió francesa de 1285

Stefano Maria Cingolani

L'arribada de Pere el Gran a Sicília (Crònica de Giovanni Villani).

Quan el 6 de juny de 1282 el rei Pere el Gran, després de l'èxit de la revolta de les Vespres Sicilianes, salpà a l'aventura de la conquesta de Sicília, sabia perfectament que havia desafiat els poders més importants de l'Europa del moment: el regne de Nàpols, un papat fermament controlat pels francesos i la mateixa corona francesa. I tampoc no se li escapava que, malgrat que el rei Felip III de França hagués estat el seu cunyat (s'havia casat amb la seva germana Isabel, morta el 1270), això no seria cap garantia a l'hora d'evitar un atac francès contra la Corona d'Aragó.¹

1. Sobre tots aquests esdeveniments, vegeu Cingolani (2006: 343-452). Aniré indicant les pàgines on s'hi tracten alguns dels fets que recordaré al llarg d'aquest article, per tal que el lector en pugui reconstruir el context més detallat que analitzo en aquesta monografia.

Després de la primera temptativa d'invasió de Felip III, que va entrar per Navarra l'estiu de 1284, i malgrat una intensa activitat diplomàtica de Pere II, decididament boicotejada pel rei de França i rebuda amb hostilitat pel Papa, l'atac a Catalunya era inevitable (Cingolani 2006: 491-551). La situació havia de semblar força alarmant a la Corona d'Aragó. Per començar, perquè la disparitat de les forces militars i econòmiques era enorme. I, a més, perquè el rei Pere s'havia d'enfrontar simultàniament a una sèrie de problemes polítics a l'interior dels seus estats: la bel·ligerància dels nobles aragonesos, que pràcticament s'havien rebel·lat contra el rei; l'enemistat del seu germà, Jaume II de Mallorca, que havia firmat un pacte d'aliança amb el rei de França i, finalment, la revolta ciutadana encapçalada per Berenguer Oller, que el rei Pere

L'administració d'un exèrcit d'aquestes dimensions era un fet extremadament complex; controlar els moviments dels homes, de les provisions i les despeses necessitava una comptabilitat elaborada. Pel que fa a aquesta expedició s'han conservat les tauletes de cera (unes llibretes de tauletes de fusta amb la cara encerada on s'anaven apuntant els moviments del rei, de les tropes, l'arribada de provisions i els pagaments). Gràcies a la feina de Pierre de Condé, un dels escriptors del rei Felip, reportada a les tauletes podem, entre altres coses, saber amb exactitud els moviments de l'exèrcit francès, així com la seva composició. Aquestes *tabulae ceratae* es poden consultar a Bouquet (1860).

va haver d'apaivagar la Pasqua de 1285.²

Davant de l'ofensiva francesa, la principal estratègia defensiva del rei havia de ser en un primer moment, inevitablement, la de barrar els passos dels Pirineus i impedir l'entrada de les tropes franceses a Catalunya. Hem de tenir en compte que, a l'altra extrem pirinenc, els aragonesos, que ja havien decidit col·laborar amb el rei, havien de vigilar les fronteres amb Navarra per rebutjar una eventual segona invasió per aquell costat. Tanmateix, la defensa no funcionà i l'exèrcit francès va entrar.

És en aquestes primeres temptatives de resistència a l'enemic on podem documentar la participació més directa i intensa del comte Ponç Hug V d'Empúries. Una participació que, almenys en un principi, si hem de fer cas del testimoni d'alguns historiadors de l'època, va ser objecte de sospites. Vull aprofitar aquest article per reconsiderar els fets i la interpretació dels cronistes antics, per tal d'entendre exactament, fins on sigui possible, què va passar, i com i per què es van produir interpretacions tan diferents de l'actitud del comte d'Empúries durant la invasió francesa.

Els inicis de la invasió francesa

Comencem, en primer lloc, per establir els moviments de l'exèrcit francès, i després continuarem amb els del rei Pere i, de manera més aproximativa,

els del comte d'Empúries. La host francesa s'havia de reunir a Tolosa, on trobem el rei Felip III entre el 9 i el 21 d'abril de 1285. Lentament, es posà en marxa cap al sud: és a Carcassona el 24-26 d'abril, a Lesinhan el dia següent, a Narbona entre el 28 d'abril i el 2 de maig; el 4 de maig ja la trobem al Rosselló, el 6 arriba a prop de Perpinyà i s'atenda a l'horta de la ciutat del 10 al 13.

Cal recordar que la invasió francesa va rebre el tractament de croada i, com a tal, va venir precedida de l'habitual butlla papal. La negativa del rei Pere a retirar-se de Sicília li havia comportat l'excomunió el 18 de novembre de 1282, i la sentència va ser reafirmada més d'una vegada els anys següents (Cingolani 2006: 450-452). Així, doncs, el caràcter de croada quedava justificat perquè era una expedició contra heretges. Per fonamentar aquesta justificació, la propaganda francesa i papal feia al·lusió també a la intervenció de Pere I el Catòlic a favor del comte de Tolosa (que el va dur a la mort al camp de Muret l'11 de setembre de 1213), interpretada com un gest a favor dels càtars.³ A més, recordava que el pare i l'avi de la reina Constança (l'emperador Frederic II i el rei Manfred de Sicília) havien estat excomunicats i considerats heretges. Aquests eren els dos temes principals de la propaganda militar francesa, però cal afegir-ne un altre: a fi d'aterrir els defensors catalans per tal que es rendissin sense gaire resistència, sembla que s'havia difós que l'exèrcit invasor tenia unes dimensions descomunals. De fet, les diferents fonts donen uns nombres semblants: parlen d'entre disset mil i vint mil cavallers i d'entre vuitanta mil fins a dos-cents mil infants. En canvi, gràcies als llibres de comptes, podem saber que, tot i ser un exèrcit de dimensions considerables i molt superior a qualsevol possibilitat d'aplegar tropes del rei Pere, no superava els dinou mil efectius, entre cavallers, servents i infants.⁴

Els francesos es queden al Rosselló fins a primers de juny: Perpinyà es rendeix el 12 de maig (no sense que la població patís durant el saqueig grans robatoris i violacions); la host es mou l'endemà i entre el 22 i el 31 de maig és a Elna, també presa i saquejada brutalment, possiblement el dia 23. Desclot escriu que «tan gran crueltat no fo feta per gents de nenguna ley, crestians ne juheus ne sarraïns ne

2. Per a l'enfrontament de la noblesa i el rei, vegeu González Antón (1975: 41-146), per a la revolta ciutadana, Cingolani (2006: 528-531), Batlle (1970: 21-29) i Wolf (1968: 207-222).

3. Sobre la batalla de Muret vegeu l'exhaustiva monografia d'Alvira Cabrer (2008).

4. Sobre aquests temes, vegeu Cingolani (2006: 548-552).

pagans» (cap. 141).⁵ Diferents fonts, tant cronístiques com documentals, parlen d'altres episodis de destrucció de poblacions i de monestirs, amb violència a les monges, sense que sigui possible datar-los amb precisió. Sabem, però, que entre el 3 i el 6 de juny els francesos són a Palau de Vidre i que, el dia 8, l'exèrcit acampa a la Clusa en espera de poder passar els ports.

Aquests fets són significatius a l'hora d'entendre l'actitud dels castellanins davant de la invasió francesa. Cal afegir-hi la col·laboració amb els francesos de bona part dels eclesiàstics del bisbat de Girona, anomenats en un document del 6 d'octubre de 1285 (publicat a Cingolani 2006: 754-755). Tot això pot ajudar a explicar el comportament dels ciutadans de Castelló d'Empúries un cop l'exèrcit francès havia ocupat Roses, on estava amarrada la flota, i, superades les muntanyes, havia entrat al pla entre Figueres i Castelló. Hi arribarem més endavant.

Mentrestant el rei Pere, que tenia espies que l'informaven dels moviments de l'exèrcit enemic, havia sortit de Barcelona el dia 12 d'abril i el dia següent ja era a Figueres. Dos assumptes el reclamaven a la frontera: la necessitat de començar a organitzar les defenses (per això anava amb quatre-cents cavallers i cinc mil infants) i una entrevista amb el seu germà, el rei Jaume II de Mallorca, per tal de comprovar quina era, finalment, la seva posició. Evidentment, en cas que es constatés la traïció del rei de Mallorca, es tractava de prendre les mesures adequades i també de beneficiar-se'n, tot fent-la pública.

Entre el 23 i el 27 d'abril el rei va arribar a Perpinyà per entrevistar-se amb Jaume de Mallorca. Com que el seu germà es va negar a veure'l, Pere va intentar fer-lo presoner, però Jaume II va aconseguir escapar-se i va trobar refugi amb el rei de França.

Els dies que el rei és a Figueres té lloc la primera convocatòria general a tots els súbdits per la defensa dels regnes (el 22 d'abril). El rei insta l'infant Alfons

Jaume II de Mallorca jura els privilegis de Mallorca (Llibre de Privilegis dels reis de Mallorca, c. 1334, Palma, AHM).

perquè dugui més tropes a la frontera (3 de maig) i aquest, des de Cardedeu, el 7 de maig ordena, segons recitava l'article *Princeps namque* dels *Usatges de Barcelona*:

*quod faciamus per vos et alios officiales vestros immiti sonum et fieri faros et campanas repicari per totam Cataloniam secundum Usaticum Barchinone ut omnes homines ad subveniendum in defensione dicti domini regis et terre sue cicius excitentur*⁶

[que per vós i altres oficials vostres fem enviar senyals i fer alimares i tocar les campanes per tot Catalunya tal com ordenen els *Usatges de Barcelona* així que tothom sigui mogut ràpidament a venir en defensa del rei i de les seves terres]

5. Cito la crònica de Desclot segons l'edició a cura de Cingolani (2009). Sobre aquest episodi, vegeu també Cingolani (2006: 569-576).

6. Vegeu el text de les cartes en qüestió a Cingolani (2006: 738-741 i 747).

Carta de Pere el Gran als mallorquins

Un cop Pere el Gran havia trobat les proves documentals de la traïció del seu germà, que s'havia aliat amb els francesos, va escriure una magnífica carta entre l'11 de maig i el 28 de juny on informà els mallorquins perquè se sentissin alliberats de la fidelitat envers el rei Jaume:

Ab gran amargor de cor nos cové de fer saber a vós la mala voluntat que'l rei de Malorches, nostre frare, nos à mostrada, no solament per paraula o per semblant, mas per obra, tan fortament que, per

ço que a nós pogués fer dampnage, no à vulgut guardar dampnage seu meteix, ne de sos cavallers ne de sos sozmesos, qui foren et són naturals del sennor rei nostre pare et nostres et seus, ne y à vulgut esguardar la fraternitat en què és ab nós, ne la cuvinença la qual és entre nós et él, ne la sennoria mayor que nós y avem, segons que vós avets oït et sabetz.

Sobre aquest episodi vegeu Cingolani (2006: 531-547 i la carta a 743-745).

Mentrestant el rei ja és al coll de Panissars, on el trobem a partir del 6 de maig, i des d'on havia de supervisar les defenses a mesura que anessin arribant noves tropes. Sembla que no es mogué d'allà fins que va haver d'abandonar el pas perquè els francesos ja havien entrat a l'Empordà.

El primer episodi que té com a protagonista el comte Ponç Hug V es pot datar entre el 22 i el 31 de maig, quan l'exèrcit francès és encara a Elna. El comte durant tot aquest temps devia haver estat als seus dominis organitzant les seves defenses, juntament amb el seu germà Huguet. Cotlliure ja s'havia lliurat als francesos quan el comte i el seu germà (segons diu Desclot, amb cinquanta homes a cavall i cent ser-

vents, dividits en tres grups) es prepararen per parar una trampa a un comboi francès que portava vi i queviures per a l'exèrcit, defensat per dos mil homes a peu i cent seixanta cavallers, segons diu segurament exagerant Desclot. Amb només els set cavallers que l'acompanyaven, el comte atacà l'enemic. En un primer moment, els francesos s'espantaren, perquè pensaven que es trobaven davant del rei d'Aragó, i van fugir. Però el comte, arrauxat, va perseguir l'enemic gairebé tot sol, posant-se en greu perill. Malgrat el seu valor i la seva estrètua defensa, va ser capturat i només gràcies a un acte heroic del seu germà, de tan sols disset anys, va poder ser alliberat i va tornar triomfant, tal com ens relata Desclot.

Mapa de la croada contra Catalunya de 1285 segons les cròniques.

Capítol CXLIII. D'un gran ardit que féu N'Huguet, comte d'Empúries, contra los francesos

Quan lo rei d'Aragó, segons que damunt és dit, se'n fou tornat al coll de Panissars, trametia tots dies cavallers e servents a la host del rei de França, qui hi guanyaven molt e faïen de grans ardits. Entre els altres ardits, sí en féu un N'Huguet, comte d'Empúries, aital. Ell hac espiat un dia que bé mil cinc-centes bèsties eren vengudes de la host del rei de França prop Coplliure per portar vi a la host, d'un lleny de Marsella qui l'havia aquí aportat per mar e descarregat. E, quan lo comte damunt dit hac açò espiat, aparellà's tro amb cent servents e amb cinquanta hòmens a cavall, e partí's de nit de la host del rei d'Aragó, que nengú no sabia quin ardit se volia fer. E, quan venc sus en l'endemà matí, hac aitant anat amb sa companyia damunt dita, que fou fora de tot Empordà e de tota la vall de Banyuls, e fou passat dellà lo castell de Coplliure per lo vinyet d'aquell castell, en guisa que negú no el veé. E, aquí, ell partí sa companyia en tres parts, si tot s'era poca, e féu metre los servents en aguait en un lloc, e los cavallers tots en altre ben lluny d'aquell aguait, llevat ell, qui romàs amb si set de cavallers.⁷ E féu manament que nengú no es mogué tro que ell hagués ferit e desrengat.

El comte d'Empúries, amb los damunt dits set cavallers, llunyà's molt de sa companya, e anà-se'n costa prés del camí on se pensava que aquella rècua dels francesos devia venir. E ell cuidava's que encara no fossen anats a enllà. E, quan hac molt cavalcat, ells viren que aquelles atzembles se n'anaven ja e que havien carregat de llur vi. El comte, que els viu, aturà's e mès-se detràs un puig, prop del camí, amb los dits set cavallers, per tal que aasmàs quina companyia eren los francesos que venien amb les atzembles. E, quan ell se fou desat del camí, les atzembles dels francesos foren ateses. E havia amb ells dos mília hòmens a peu, e bé cent seixanta hòmens

a cavall, qui venien en la reguarda d'aquelles atzembles. E, quan los cavallers del comte los hagueren vists, dixeren al comte que no era bo que ferissen en ells, que bé n'hi havia a un d'ells trenta o quaranta dels altres. Mas lo comte los respòs que, pus venguts hi eren tan avant, que ferissen en els primers, per ço car no hi havia null hom a cavall, que tots eren en la reguarda e, ans que aquells de tras hi fossen atesos, hi haurien ells fet gran mal. E tuit resposeren que farien sa voluntat, jatsia que fos massa gran ardiment de fer.

Amb tant, quan de les atzembles dels francesos hac passades tro a cent e dels servents bé mil, lo comte anà desrengar amb sos set cavallers, e isqueren de l'aguait cridant tuit:

—Aragó, Aragó!

E anaren ferir ardidament sobre els francesos. Els servents e los cavallers dels francesos, los primers e els darrers, que viren açò, cuidaren-se que el rei d'Aragó fos allí en aguait amb gran companya, foren fort espaordits com així els havia hom assaltejats sobtosament e a no sabut, en lloc on ells cuidaven anar salvament, e, aitantost, meseren mans a fugir los primers, tot dret per lo camí amunt. Els darrers, ço és a saber cent seixanta cavallers que hi eren, quan viren açò, cuidaren-se que els primers fossen desbaratats e preseren la volta a través. E, com mills ne pogueren anar per cames de cavalls, passaren tro als primers, e puis, com foren al camí, amb ells ensems, meseren-se en fuita. E fugiren bé mitja llegua, que anc no guardaren qui els encalçava.

El comte d'Empúries hac, entretant, morts gran res dels servents, que no podien fugir, tant eren guarnits, e altres de les atzembles qui eren romases detràs al dors. E puis, quan viu que així fugien los cavallers francesos, donà'ls detràs al dors e encalçà'ls gran res. E, quan los hac molt encalçats, un cavaller dels francesos, qui era çap llur, molt prous e expert de ses armes, girà's detràs, e viu que no els encalçaven sinó set

7. *amb si set de cavallers: 'amb sis cavallers més'.*

cavallers, e que per set cavallers eren fugits bé mitja llegua e havien pres gran mal. Tenc-se per pec e aturà's tro amb cinquanta cavallers que replegà, mala a sos ops, e puis, girà la cara amb los cinquanta cavallers, e vengueren-se'n d'esperó vers lo comte d'Empúries. El comte, qui els viu venir, si tot s'eren molts los altres, no cregats que fugís, ans, amb los seus set cavallers isqueren a carrera als cavallers francesos qui els venien damunt. E dreçaren llurs llances vers ells, amb los escuts davant los pits, e feriren poderosament en aquells, sí que en la primera ferida, qui amb les llances, qui amb los pits dels cavalls, n'abateren deu a terra dels cavallers francesos, qui morts, qui nafrats malament. Els altres cavallers francesos se calcaren fortment a totes parts environ vers aquells, sí que tant eren enmig de la pressa, que no es podien valer amb les llances, e trasqueren les espases. E ben deu cavallers francesos acostaren-se règeament al comte, sí que el se'n menaren, mal son grat, bé mig tret de ballesta, jatsia que ell se defenés fortment amb l'espasa, e fes sobre aquells de grans colps e de mortals, mas no li valien res, tant era en lloc estret.

Entretant, los cavallers e los servents que el comte havia lleixats en l'aguait hagueren entès aquest desbarat, e tengueren-se per fort mal eixits, car no hi eren estats, ne no sabien de llur senyor lo comte si era mort o viu. E punyiren los cavalls dels esperons, e, així com millors cavalls havien, ateniè primers, sí que foren tro a vint cavallers cells qui s'acostaren a la mescla on era lo comte d'Empúries, llur senyor. Mas, ans que ells hi fossen prop ben quatre trets de ballesta, un germà del comte d'Empúries, qui era fort infant, que encara no havia pus de setze anys, havia bon cavall e fou-se adenantat primer de tots. E, com viu que el comte d'Empúries, son frare, era en aquella pressa, e que el se'n menaven per força, mès-se la llança denant, e venc corrent en son bon cavall ferir sobre els francesos que tenien lo comte, son frare. El comte, qui el viu venir així espert, hac gran

goig, e nomenà'l per son nom, e dix-li que ferís ardidament. E ell féu-ho bé, que anc no el gosaren esperar los cavallers francesos, ans li feren tuit lloc, sí que ultra passà. Lo comte li cridà que tornàs altra vegada, e ell féu-ho de tal virtut, que, cells que havien aturat lo comte, per força l'hagueren a lleixar. El comte, qui se sentí deslliure e solt, punyí lo cavall dels esperons e isqué's de la pressa.

Entretant, los cavallers del comte qui venien detràs foren atesos, e feriren amb lo comte ensems ardidament altra vegada sobre ells, e hagueren-hi gran mescla. Mas, a la llonga, los cavallers francesos viren que no podien més soferir la batalla, e cells qui pogueren meseren mans a fugir. El comte amb los seus encalçaren-los gran res, e puis, quan los hagueren molt encalçats, tornaren-se'n lla on era estada la mescla. Els servents del comte, qui eren romasos en l'aguait, e l'altra companya, foren atesos entretant, e foren ajustats tots ensems e llevaren lo camp. E trobaren-hi, entre els primers e els darrers, que hi havia morts dels francesos disset hòmens a cavall e bé vuitanta servents. Puis, anaren prendre les atzembles qui eren romases dels francesos, e trobaren-hi, entre unes e altres, sis-centes vint-e-dues bèsties, mas del vi no en portaren gens, per ço car los francesos qui les menaven, quan viren que no podien àls fer, esfondraren amb los bordons tots los odres en què portaven lo vi, sí que tot lo camí era ple de vi, prop de mitja llegua. El comte, quan hac llevat lo camp e la presa aturada, reconec sa companya, e no trobà que hi hagués perdut cor un servent e un cavaller, qui fou nafrat com per mort amb un bordó per les espatlles.

E puis, lo comte, amb tota sa companya e amb sa presa, tornà-se'n al coll de Panissars davant lo rei, e contà-li l'ardit que havia fet e mostrà-li la presa que menava. El rei e tuit meravellaren-se'n molt fort, e feren-ne gràcies a Déu, car així els donava poder sobre llurs enemics. Ara, e d'altres vegades, feren de molt bells assaigs, e faïen contra ells tot dia, que seria llonga cosa de contar.

Aquesta és potser la primera mostra de la principal tàctica de defensa dels catalans: atacar els combois d'aprovisionament per tal de deixar l'exèrcit francès afamat i en condicions d'inseguretat.

La interpretació dels cronistes

No tots els moviments dels protagonistes o els esdeveniments d'aquests dies es poden establir de manera segura. Tot i que la documentació ens permet fixar la cronologia amb una certa precisió, aquesta tasca es complica quan només comptem amb el relat dels historiadors. En aquells moments de tensió i confusió, les notícies circulaven sovint de manera no oficial, es deien moltes coses i s'anaven escampant rumors, a vegades contradictoris. És per això que el relat dels tres historiadors contemporanis Bernat Desclot, Galceran de Tous (a la *Crònica del rei Pere*) i l'anònim autor de les *Gesta comitum* s'ha de comprovar detingudament, i no sempre podem arribar a conclusions segures.⁸ D'altra banda, per si mateixa la circulació de rumors també té importància i interès perquè mostra les interpretacions i sospites que es difonien i de les quals no sempre era fàcil esbrinar-ne la veritat en un primer moment, i ni tan sols ho devia ser per al mateix rei, en ple teatre d'operacions.

Cavaller armat de finals de segle XIII (abans de 1295, fresc de la Biblioteca Balmes de Barcelona).

Coll de Panissars, restes de Santa Maria de Panissars i Bellaguarda.

No sabem exactament com s'havien organitzat les defenses ni qui n'estava al càrrec. Aparentment només els passos principals, que podien permetre l'accés a un exèrcit nombrós, eren vigilats. Segons diu Ramon Muntaner al capítol 20 de la seva crònica, el rei vigilava Panissars, Dalmau de Rocabertí, el Pertús i el comte d'Empúries, la Massana i Banyuls. La informació quedaria corroborada per les sospites que van recaure sobre el comte d'Empúries, atès que els francesos varen entrar per la Massana i, potser, per Banyuls. Muntaner, però, no és un testimoni gaire fiable. Altres fonts (en concret Galceran de Tous o Desclot en parlar de l'escomesa de Ponç Hug) i el sentit comú fan pensar més aviat que el rei s'havia fet càrrec tant del Pertús com de Panissars (que són molt a prop l'un de l'altre) amb el gruix de l'exèrcit que havia anat arribant; que el vescomte de Rocabertí devia vigilar la Massana (com diu Galceran de Tous, al cap. 20), que era prop del seu castell; i que el comte d'Empúries vigilava el coll de Banyuls, per on havia passat per anar a Cotlliure, que queia dins el seu territori i més a prop de la capital. L'exacta col·locació de les defenses i de qui les liderava guanya així un cert sentit perquè justifica alguns dels recels que es van engendrar.

Una cosa sí que és clara: des del bàndol català no se sabia qui havia ensenyat als francesos el port per

8. Per Galceran de Tous vegeu Cingolani (2003-04: 201-227), per les *Gesta comitum*, Barrahu Dihigo & Massó Torrents (2007).

on podien passar ni tampoc se sabia del cert per on havien passat. Com ja hem comentat, les notícies i rumors que circulaven devien ser diferents i, sovint, contradictoris. N'és un clar exemple el relat de Desclot (cap. 146), que intenta involucrar-hi tots aquells que li semblaven sospitosos, en un joc d'acusacions molt complicat i poc creïble: acusa l'abat de Sant Pere de Rodes (com a mostra del col·laboracionisme del clergat del bisbat de Girona i, sobretot, de l'Empordà) d'haver anat al rei de França, acompanyat per l'empordanès Guillem de Pau per donar-li instruccions; el rei Jaume II de Mallorca (com a artífex del pla) i alguns ciutadans de Castelló d'Empúries (com a executors materials), tots en una gran i complexa operació, però sense especificar si això involucrava també el comte Ponç Hug Galceran de Tous, per la seva part, acusa al capítol 20 directament i exclusiva el rei de Mallorca, mentre l'anònim de les *Gesta comitum* (XXVIII, 34) no diu cap nom.

En canvi el rei Pere, almenys en un primer moment, sospitava que hi havia hagut col·laboració des del comtat d'Empúries, ja que va escriure als mallorquins, a la carta citada més amunt, que els francesos havien entrat «per falsia de les gents d'aquella terra».

Així mateix, les fonts franceses permeten creure que, malgrat que el clergat i part dels ciutadans de Castelló s'haguessin passat a l'enemic, qui va revelar als francesos per on enganyar les defenses del rei Pere va ser un tal Bastard de Rosselló, personatge altrament desconegut i que els estudiosos de Desclot creien que podia ser un fill il·legítim de Nuno Sanç, comte de Rosselló mort el 1241.

Tampoc se sap ben bé del cert per on van passar, perquè, encara que Desclot no n'estava segur, i només diu que era un pas sobre la vila de Peralada (cap. 146), altres fonts permeten aclarir que fou el de la Massana.⁹ Així mateix, és possible que un altre grup de francesos entrés per un altre pas, potser pel

Del Bastard de Rosselló en parlen l'historiador francès Guillaume de Nangis (principal font gal·la per a la invasió) i altres textos menors. La seva historicitat i presència al campament francès és provada per les tauletes cerades de Pierre de Corbie, esmentades més amunt.

9. En concret aquestes fonts són Galceran de Tous (cap. 20), Ramon Muntaner (cap. 120), que possiblement reprèn la informació de Galceran, i els *Annals de 1285* (Cingolani 2006: 555).

coll de Banyuls on era Ponç Hug d'Empúries, ja que, pel que sembla, aquella mateixa nit del 10 de juny un grup havia arribat a Sant Quirze de Colera.¹⁰

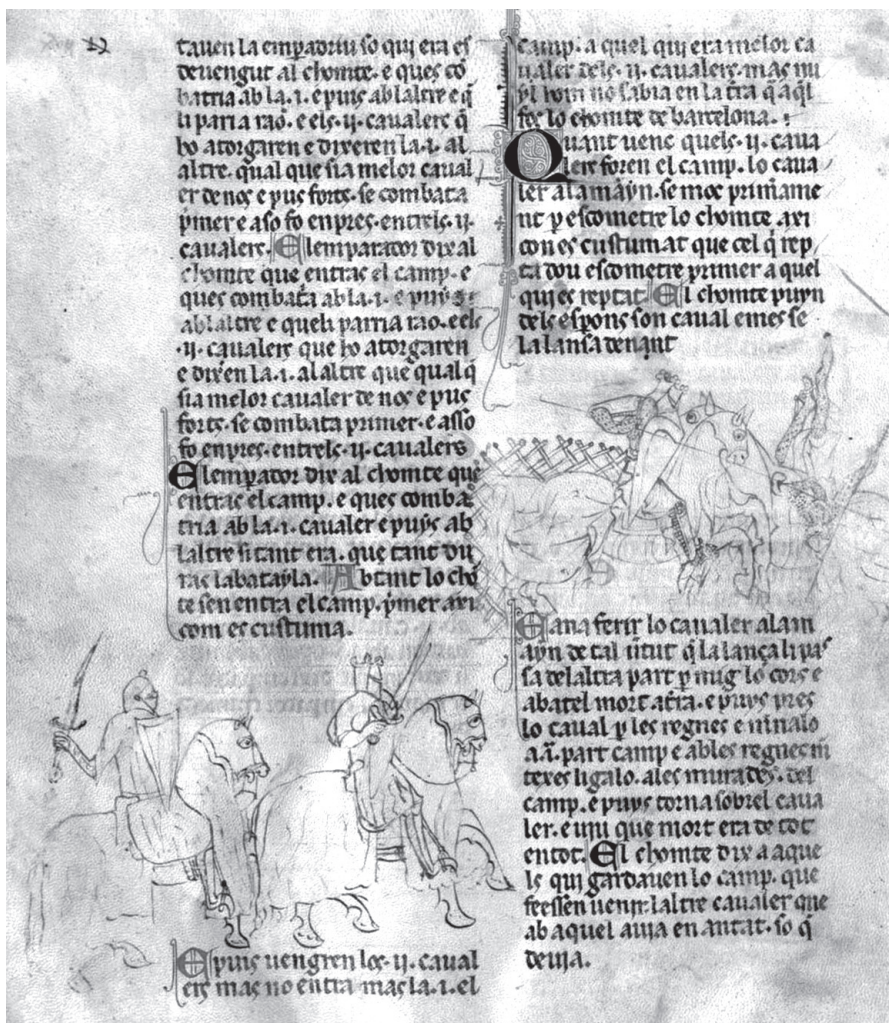
Els francesos esperaren uns dies per tal d'assegurar les posicions, després el gruix de l'exèrcit passà per Panissars i el dia 14 ja eren davant Peralada, mentre la flota havia ocupat Roses i havia atacat el castell de Sant Salvador.

De seguida que es va assabentar de la penetració francesa, el rei Pere va deixar Panissars el dia 11 de juny, per no trobar-se encerclat per l'enemic i, en uns dies de gran nerviosisme, va recórrer la plana de l'Empordà. El dia 12 és a la Jonquera i possiblement el mateix dia o el següent a Figueres, la seva base principal d'operacions al nord, en tant que possessió seva a l'interior del comtat d'Empúries. Allí va convocar el comte Ponç Hug, que mentrestant s'havia retirat a Castelló. Segons Desclot, el rei sospitava en aquells moments que el comte podia estar involucrat, d'alguna manera, en la traïció (cap. 147).

El relat de Desclot, però, és una mica contradictori. El rei convoca el comte a Figueres i, encara que sospita d'ell, li dedica un discurs molt elogiós on recorda la tradicional fidelitat a la monarquia per part del comte i del seu llinatge (força exagerada, ja que el mateix Pere, com a infant i rei, s'havia enfrontat a la rebel·lió del pare del comte). Davant de la desgràcia, promet a Ponç Hug que li compensarà les pèrdues que ha patit i patirà (utilitzant, anticipadament respecte a la cronologia del fet, el document publicat en apèndix), i li demana que investigui quin paper han jugat els seus súbdits en la superació dels passos per part dels francesos i si és possible refiar-se'n. D'altra banda, i davant de l'obediència immediata del comte, que ràpidament torna a Castelló per comprovar la situació i organitzar la possible defensa, Desclot comenta que el rei «quesque es dixés, no havia bona sospita en lo comte, e, majorment, quan així se n'era volgut anar tot primer» (cap. 148).

La crònica de Desclot és la més detallada sobre aquests fets i l'única, per exemple, a reportar aquest episodi. Tanmateix, la seva reconstrucció presenta força incògnites i s'ha d'interpretar amb cautela, d'una banda perquè exagera els moviments del rei i, de l'altra, perquè introdueix diàlegs i situacions que responen a la seva exigència de representar com a model el comportament dels personatges principals i

10. El detall de Sant Quirze, que s'intueix rere el relat de Muntaner, és explícit a les *Gesta comitum*; per a més detalls i la corresponent discussió de les hipòtesis, vegeu Cingolani (2006: 581-589).

Crònica de Bernat Desclot (BC, ms. 486, f. 140).

perquè segurament reproduïx rumors que devien circular per Barcelona (ben lluny de la frontera), on molt probablement es trobava el cronista. Galceran de Tous, per exemple, simplifica la situació i només indica que tant el rei com Ponç Hug, un cop abandonada Peralada, es dirigiren conjuntament a Castelló (cap. 21); i amb ell concorda l'anònim de les *Gesta comitum*, tot i que no esmenta el comte d'Empúries (XXVIII, 35).

Finalment el dia 14 de juny, després d'haver-se calat foc a Peralada i que el rei s'hagués hagut de traslladar a Castelló, el rei Pere i el seu seguici també es veuen obligats a abandonar aquesta vila, igualment indefensible, per falta de provisions i per l'escassetat de defensors. És, a més, una plaça perillosa, atesa la presència d'un fort partit de ciutadans decidits a lliurar-se als francesos, els quals, sempre segons Desclot, s'havien posat d'acord amb els reis de França i de

Mallorca per intentar capturar el rei. Havent sortit de Castelló, el punt de trobada del rei amb el gruix del seu exèrcit serà Girona.

Desclot s'esplaia en aquest episodi. Segons ell, els ciutadans que s'havien aliat amb l'enemic eren els «majors», els més influents i rics de la ciutat, mentre la resta de la població es mantenia fidel al rei i al comte. I és gràcies a la col·laboració d'aquests que el comte s'assabenta dels plans per capturar Pere el Gran i pot avisar el rei, que, segons explica Desclot, en escoltar la notícia:

estec torbat en si mateix e anc no es volc despullar. Mas tramès per lo comte de Pallars e per tots los altres rics hòmens, e féu-los venir denant. E dix-los que el comte d'Empúries li havia dit açò. E tuit hagueren gran temor, car creïen, quesque lo comte dixés, que ell volgués consentir en la traïció (cap. 152)

Tanmateix, aconsegueixen abandonar la vila sans i estalvis. Galceran de Tous fa una referència molt breu a aquest episodi, mentre que l'anònim de les *Gesta comitum* li dedica més espai. Com Desclot, l'anònim explica àmpliament la traïció dels castellanins i llur acord amb el rei de França. Reporta que, un cop el rei va haver marxat, el comte Ponç Hug s'encarà amb els seus súbdits i els intentà convèncer que no es passessin a l'enemic (la diferència és que per a l'anònim la fuga del comte portà un temps, mentre que per a Desclot fou immediata), però que es veié obligat a abandonar la ciutat, amb la comtessa i amb altres nobles del seguici reial que havien quedat amb ell: «de toto comitatu uix comitem septem militem sunt secuti» ('de tot el comtat el van seguir a penes set cavallers'). Finalment, en contradicció amb el relat de Desclot, l'anònim diu que el comte, que abans era molt ric, ara ha d'abandonar pobre la seva terra, sense cap esperança de recuperar els seus béns.

S'ha de dir que només Desclot esmenta les sospites del rei. Ni Galceran de Tous, que era possiblement a Girona, ni l'anònim de les *Gesta comitum*, raonablement un monjo de Ripoll, no en saben o no en diuen res. Aquest fet qüestiona el valor testimonial de Bernat Desclot, que en aquells moments era, gairebé segur, a Barcelona. ¿Potser el cronista es fa ressò dels rumors que circulaven a la ciutat, on s'havia d'haver escampat la notícia, aparentment falsa, de la possible vinculació d'homes de Castelló en el passatge de l'exèrcit francès, i també la de la temptativa de captura del rei? ¿Hi hem de veure una certa animadversió envers el comte d'Empúries? Una hipòtesi no exclou l'altra, ja que, per exemple, Desclot no torna a esmentar el comte d'Empúries al llarg de tota la crònica (s'ha de dir que tampoc no en parlen Galceran ni les *Gesta comitum*). També hem de pensar que aquests capítols pertanyen a la primera redacció de la crònica, escrita a cop calent o molt poc després dels esdeveniments, i que el cronista va morir abans de poder-los revisar a la llum de més informació, així com ja havia fet amb la primera part del text fins al capítol 130.¹⁰

Més enllà de les cròniques

A partir d'aquest moment les cròniques ens deixen bastant a les fosques sobre la participació del comte Ponç Hug a les operacions militars de defensa. L'anònim de les *Gesta comitum* ens diu que es va

10. Per a la qüestió de les dues redaccions de la crònica de Desclot, vegeu Cingolani (2007: 575-618).

refugiar, juntament amb la comtessa, al castell de Montsoriu, prop d'Arbúcies, i ja no en torna a parlar. Em sembla més possible, però, que a Montsoriu s'hi quedés només la comtessa Marquesa de Cabrera, i que el comte es dirigís, com diu Muntaner (cap. 128), a combatre a la frontera juntament amb l'infant Alfons i altres nobles. Hem d'entendre, tal com deixa creure Desclot, que Ponç Hug (que era també vescomte de Bas),¹¹ va anar a trobar altres frontalers que eren a Besalú, des d'on s'organitzaven atacs als combois de provisions que, des del port de Roses (base de la flota i punt d'arribada dels aprovisionaments) anaven per terra fins a Girona, assetjada per l'exèrcit francès. És possible, tanmateix, que el comte no hi anés immediatament o bé que no s'hi quedés de forma estable.

El document en apèndix malauradament no està datat, així que no podem saber exactament quan ni on fou emès. La seva col·locació en el registre, on apareix copiat entre un document del 27 de juliol i un altre del 6 d'agost, permetria suposar que s'ha de datar entre aquests dos dies.¹² Si fos així, en aquell moment el rei era a Barcelona, amb l'infant Alfons i evidentment també amb el comte Ponç Hug. Aquests dies es produí el començament de les activitats navals contra les flotes franceses, fet que devia representar per al rei Pere un moment de raonable optimisme que casa bé amb el to del document en qüestió.

Que el rei no dubtava de la fidelitat del comte (mentre sí que ho feia, com hem vist, d'alguns dels seus súbdits) ho demostra prou clarament el document en apèndix on, en recompensa de les pèrdues, li dóna un cert nombre de possessions. Sembla evident que el rei estava absolutament convençut (tal com deixen deduir també altres documents i afirmacions seves) que finalment la invasió seria rebutjada i que no avançaria més enllà de la ciutat de Girona. La generositat del rei l'hem d'interpretar, diria, com un reconeixement de la seva responsabilitat personal en la guerra en curs i com la voluntat que el comte d'Empúries no n'hagués de pagar les conseqüències més greus, tot i que, com expressa una clàusula del document,

11. La incorporació del vescomtat de Bas als dominis dels comtes d'Empúries es deu al matrimoni, el 1262, del pare del present comte, Hug IV, amb Sibil·la de Palau i Cabrera, hereva del vescomtat, vegeu Sobrequés (1961: 85-86).

12. Coll i Alentorn (1949-51:V, 6-7, n.2) parlava d'aquest document sense donar-ne la localització; després d'haver-lo trobat, en vaig citar l'encapçalament a Cingolani (2006: 590, n. 708).

el comte serà senyor de les possessions «tunc incontinenti cum comitatum nostrum recuperaverimus» ('en el moment mateix en què recuperarem el nostre comtat').

Les cròniques o la documentació reial, fins on he pogut comprovar, no ens permeten saber més sobre els moviments del comte Ponç Hug. Podem imaginar que, si de debò era a Besalú, s'hauria hagut de defensar d'un atac dels francesos (Cingolani 2006: 652); i que, un cop començada la contraofensiva, devia ser amb les tropes reials que el 31 d'octubre van massacrar les restes de l'exèrcit invasor a Panisars mentre mirava de tornar cap a França.

Un cop alliberat el territori, segurament l'atenció del comte es va centrar en les tasques de reconstrucció, mentre el rei s'ocupava de castigar els prelats col·laboracionistes o, segons diu Desclot, perdonava els ciutadans de Castelló i feia que recuperessin la confiança del seu senyor. Possiblement una anàlisi del fons documental dels comtes d'Empúries podrà donar més informacions sobre les ocupacions de Ponç Hug V en aquest final de l'any 1285.

Apèndix

Noverint universi quod nos Petrus Dei gratia Aragonum et Sicilie rex attendentes que vos nobilis Poncius Hugo, comes Impuriarum ac vicecomes de Basso et de Capraria, estis et fuistis valitor noster in guerra quam habemus et movet contra nos et terram nostram rex Francie, et ratione dicte guerre tanquam valitor noster amisistis totum vestrum comitatum Impuriarum, et ipsum rex Francie occupavit et etiam detinet occupatum, et ex hoc dispendium non debeatis sustinere set pocius a nobis emendam et contributionem habere.

Idcirco in locum emendam ipsius comitatum ex pura et mera liberalitate nostra damus vobis, per nos et successores nostros gratis et ex certa sciencia, et vestris im perpetuum per francho et libero alodio, et sicut melius potest dici et intelligi, totam villam nostram de Sa Real, et loca sive castra vocata scilicet Cabra, Fores, Sa Veyla, Fonoyl, Conesa, Turlanda, et omnia dicta loca et alia pertinencia ad baiulivum et iurisdiccionem dicte ville de Sa Real et dictorum locorum, que omnia sunt infra episcopatum Vicensem et Terconensem.

Item, simili modo damus vobis im perpetuum per alodio libero et francho totam villam de Tarrega et totam villam de Villagrassa et loca sive castra scilicet vocata Sadahon, Montrog, Belveer, Montcortes et omnia dicta loca et alia pertinencia ad baiulivum et iurisdiccionem dictarum villarum et dictorum locorum, que omnia sunt infra episcopatum Ilerdensem.

Item, simili modo damus vobis et vestris [in] perpetuo per alodio francho quedam alia loca seu castra scilicet vocata Almacelles et Almenar [et] Guimenels cum omnibus suis baiulivis et pertinenciis atque iurisdiccionibus, que omnia sunt infra episcopatum Ilerdensem.

Item, damus vobis simili modo et vestris [in] perpetuo per francho et libero alodio quedam alia loca, castra seu villas scilicet Burriana, Vila-reyal et Corbera cum omnibus suis baiulivis, terminis et iurisdiccionibus, que omnia sunt infra Regnum Valencie.

De quibus omnibus et singulis supradictis mittimus vos in possessionem, constituentes nichilominus nos predicta et singula vestro nomine possidere, quousque de ipsis sp[...] et corporalem aprehenderit possessionem, quam licerit vobis, vel cui volueritis aprehendere, quodcumque v[o][uerit]is ad vestram voluntatem, ita ut omnia singula supradicta cum omnibus suis terminis et baiulivis habeatis et [te]neatis, et omni tempore possideatis vos et vestri per francho et libero alodio, cum omnibus iuribus et iusticiis, criminalibus et civilibus, et cum mero et mixto imperio, et cum bovatico successive, cum feudis et alodiis, et homin[ibu]s tam militum quam aliorum hominum, et cum bannis et questiis, et exaccionibus et serviciis, accapitis, [...]onis et aliis adempramentis, et cum redditibus et exitibus, foriscampis et laudiviis, et redempcionibus hominum et feminarum, et cum host[e]s et cavalcatis, et cum nemoribus, aquis, pratis, pascuis et pasturis, [sil]vis

et garricis, montibus et planis, et cum omnium rerum dominiis, et cum introitibus et exitibus, et ge[n]eraliter cum omnibus iuribus et iurisdictionibus atque vocibus et rationibus utilibus, directis atque mixtis, ac nominatis vel non nominatis in dictis villis, castris, locis et terminis totidem, et nobis per ipsis pertinentibus et percivere debentibus quoquo modo vel alia aliqua ratione. Nos et nostros inde penitus et proprio expoliantes et vos et vestros investientes, faciendo et constituendo inde vos verum dominum et procuratorem tanquam in rem omnium in proprium, renunciantes ex certa sciencia illis legibus quibus donacionibus causa ingratitude revocant, et illi iuri quod prohibet que regnum nostrum possit minui, et omnibus iuribus, legibus, usibus et constitutionibus obviatibus. Mandantes omnibus militibus, feudatariis et hominibus universis predictorum locorum que de homagio et feudis legalitate redditibus, iuribus et aliis omnibus singulis supradictis vobis et vestris respondentur et teneantur, inde vobis sicut nobis tenebantur ante huius modi donacionem, in reb[us] solventis omnes milites, feudatarios et alios homines dictarum villarum, castrorum, locorum ab omni homagio, legalitate, fide et aliis supradictis, ita que vos et vestros teneatur et reclamant per dominum naturalem. Nos quoque exercemus et utamur in vobis et hominibus dictorum locorum de iurisdictione pacis et treuge at aliis sicut consuevimus uti et exercere ubicum[que] et in dicto comitatu vestro.

Hanc [a]utem donacionem vos et vestris facimus sub hoc pacto que si vos vel vestri unquam recuperaveritis dictum comitatum plene et libere sicut antea habebatis, que presenti donacio sit cassa ex tunc et inanis, et predicta omnia que vobis dedimus nobis et nostris libere revertantur.

Ad hoc nos Poncius Hugo, comes Impuriarum predictus, recipientes a vobis dicto domino rege istam donacionem et emendam sub forma predicta promittimus vobis dicto domino rege predicta omnia castra, villas et loca reddere et deliberare integre sine aliqua contradiccione tunc incontinenti cum comitatu nostrum recuperaverimus supradictum.

Ad hoc nos Ildefonsus, illustrissimi domini regis predicti primogenitus de consensu et voluntate ipsius domini patri nostri gratis et ex certa sciencia per nos et omnes successores nostros, de iure nostro cerciorati, laudamus, come[n]dam[us] atque corroboramus vobis nobili omnia predicta, et vestris, per alodio francho totam donacionem predicta vobis factam a dicto illustrissimo patre nostro de omnibus supradictis, sicut melius et plenius in hoc presenti instrumento contenitur; et sicut melius dici possit etc. iurando supra sancta III^{or} Dei evangelia etc. et hoc rata habere et proprio observare et non contravenire ratione pretexta minoris etatis vel alia ratione. Datur. (ACA, Cancellaria, Registre 62, ff. 156r-157r.)

[Que sigui conegut per tots que nós, en Pere, per la gràcia de Déu rei d'Aragó i de Sicília, considerant que vós, noble Ponç Hug, comte d'Empúries i vescomte de Bas i de Cabrera, sou i heu estat valedor nostre en la guerra que mantenim i mou contra nós i la nostra terra el rei de França, i que a causa de la dita guerra, com a valedor nostre, heu perdut la totalitat del vostre comtat d'Empúries, i el rei de França el va ocupar i encara l'ocupa, i per aquest fet no heu de sostenir cap despesa, sinó que de part nostra heu de rebre compensació i ajuda.

Per aquesta raó, com a compensació pel dit comtat, per pura i simple liberalitat nostra, us donem, a vós i als vostres successors, en nom nostre i en el dels nostres successors, graciosament i amb ple coneixement, a perpetuïtat, en franc i lliure alou, i com millor es pot dir i entendre, tota la nostra vila de Sarral, i els llocs o castells anomenats Cabra, Forès, Savella, Fonoll, Conesa, Torlanda, i tots aquests llocs i altres pertanyents a la batllia i a la jurisdicció de la dita vila de Sarral i dels dits llocs, tots els quals es troben dins dels bisbats de Vic i de Tarragona.

A més, de la mateixa manera, us donem a perpetuïtat, en lliure i franc alou, tota la vila de Tàrrrega i tota la vila de Vilagrassa i els llocs o castells anomenats Sedó, Mont-roig, Bellver, Montcortès, i tots aquests llocs i altres pertanyents a la batllia i a la jurisdicció de les dites viles i llocs, tots els quals es troben dins del bisbat de Lleida.

A més, de la mateixa manera, us donem a vós i als vostres, a perpetuïtat, en franc alou, alguns altres llocs o castells, és a dir, els anomenats Almacelles, Almenar i Gimennells, amb totes les seves batllies, pertinences i jurisdiccions, tots els quals es troben dins del bisbat de Lleida.

A més, de la mateixa manera, us donem a vós i als vostres, a perpetuïtat, en franc alou, alguns altres llocs, castells o viles, és a dir, Borriana, Vila-real i Corbera, amb totes les seves batllies, termes i jurisdiccions, tots els quals es troben dins del Regne de València.

De totes i cadascuna de les coses esmentades us en posem en possessió, mantenint nós, tanmateix, la possessió de totes i cadascuna d'aquelles coses en nom vostre fins que vós en preneu possessió [...] i corporal, tal com us pertoca, o qui vulgueu que ho faci en nom vostre, quan vulgueu, segons la vostra voluntat, així que totes i cadascuna de les possessions esmentades, amb tots els seus termes i batllies, tingueu i posseïu, i per sempre posseïu vós i els vostres en franc i lliure alou, amb tots els drets i jurisdiccions criminal i civil, i amb el mar i mixt imperi, i amb el bovatge consegüent, amb els seus feus i alous, i els seus homes, tant els cavallers com els altres, i amb els bans i les quèsties, les exaccions i els serveis, les acaptas, [...] ons i els altres tributs, i amb les seves rendes i eixides, foriscapis i lluïsmes, i les redempcions d'homes i dones, i amb el dret d'host i cavalcada, i amb els boscos, les aigües, els prats, les praderies i les pastures, les selves i les garrigues, les muntanyes i les planes, i amb totes les pertinences de la senyoria, i amb les entrades i sortides, i generalment amb tots els drets i les jurisdiccions, veus i raons útils, directes i mixtes, esmentades i no esmentades, en les dites viles, castells, llocs i termes per sempre, i que a nós per ells pertanyen i hem de percebre en qualsevol manera o per qualsevol altra raó. Nós i els nostres gairebé espoliant-nos i vós i els vostres investint-vos, fent-vos i establint-vos en conseqüència com a vertader senyor i procurador com d'una cosa pròpia, renunciant amb ple coneixement a aquelles lleis que revoquen les donacions per ingratitude, i a aquell dret que prohibeix que nós puguem minvar el nostre regne, i obviant tots els drets, lleis, usos i constitucions. Manant a tots els

cavallers, als feudataris i a tots els homes dels dits llocs que de l'homenatge i feus, legalitat, rendes, drets i tot allò altre esmentat més amunt, a vós i als vostres responguin i siguin obligats, així com a nós eren obligats abans d'aquesta donació, en allò que s'ha de pagar per part de tots els cavallers, feudataris i altres homes de les dites viles, castells i llocs per qualsevol homenatge, legalitat, fe i altres coses esmentades, així que a vós i als vostres tinguin i reclamin per senyor natural. Nós, tanmateix, exercirem i usarem en vós i en els homes dels dits llocs la jurisdicció de pau i treva i d'altres tal com tenim per costum d'usar i exercir en qualsevol lloc i en el dit vostre comtat.

Tanmateix, fem a vós i als vostres aquesta donació sota aquest pacte: que si vós o els vostres mai recupereu el dit comtat plenament i lliure així com abans el teníeu, que la present donació resti anul·lada des d'aleshores i sense vigor, i totes les coses esmentades que a vós hem donat reverteixin lliurement a nós.

Això nós, Ponç Hug, comte d'Empúries esmentat, rebent de vós, dit senyor rei, aquesta donació i compensació en la forma abans indicada, prometem a vós, dit senyor rei, retornar i lliurar tots els citats castells, viles i llocs íntegrament i sense cap contradicció en el moment mateix en què recuperarem el nostre esmentat comtat.

Això nós, Alfons, primogènit de l'il·lustríssim senyor rei esmentat, d'acord amb la voluntat del predit senyor pare nostre, graciosament i amb ple coneixement, per nós i per tots els nostres successors, certificats del nostre dret, lloem, confiem i corroborem a vós, noble, i als vostres, totes les coses esmentades i tota la donació a vós feta en franc alou pel dit il·lustríssim pare nostre de totes les coses esmentades, així com millor i més plenament en el present instrument és contingut, i així com millor es pot dir, etc. jurant sobre els quatre sants evangelis de Déu, etc. i això tenir com a cosa ratificada i observar-la pròpiament i no contravenir-la per raó de pretext de minoria d'edat o per qualsevulla altra raó. Emès.]

Bibliografia citada

- ALVIRA CABRER, Martín, 2008: *Muret 1213. La batalla decisiva de la cruzada contra los cátaros*, Barcelona: Ariel.
- BARRAHU DIHIGO, L, i J. MASSÓ TORRENTS (eds.), 2007: *Gesta Comitum Barchinensium*, Barcelona: IEC (facsimil de l'edició de 1925).
- BATLLE, Carme, 1970: «Aportació a la història d'una revolta popular: Barcelona 1285», *Estudis d'Història Medieval*, 2, 19-29.
- BOUQUET, Dom Martin, 1860: *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, dir. Léopold Delisle, XXII, París: Imprimerie royale – Palmé.
- CINGOLANI, Stefano M., 2003-04: «Historiografia catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits: I. *Crònica del rei Pere», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 25, 201-227.
- CINGOLANI, Stefano M., 2006: *Historiografia, propaganda, comunicació al segle XIII. Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*, Barcelona: IEC.
- CINGOLANI, Stefano M., 2007: «Storiografia catalana al tempo di Pietro II e Alfonso II (1276-1291). Edizione e studio di testi inediti: 4. Bernat Desclot, Llibre del rei Pere, primera redacció», *Studi Medievali*, 3ª s. 48, 575-618.
- CINGOLANI, Stefano M., 2009: Bernat Desclot, *Llibre del rei En Pere*, Barcelona: Barcino.
- COLL I ALENTORN, Miquel (ed.), 1949-51: Bernat Desclot, *Crònica*, 5 vols., Barcelona: ENC.
- GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, 1975: *Las Uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, 2 vols., Zaragoza: CSIC.
- SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago, 1961: *Els Barons de Catalunya*, Barcelona: Vicens Vives.
- WOLFF, Philippe, 1968: «L'épisode de Berenguer Oller à Barcelone en 1285: Essai d'interprétation sociale», *Anuario de Estudios Medievales*, 5, 207-222.

Infanteria catalana de finals de segle XIII.